

Megyeri-Pálffi Zoltán*

A szegényügy „helye” a törvényhatósági jogú városokban a dualizmus korában

1. Bevezetés

A dualizmus kori állami modernizáció, az adminisztráció jelentős növekedése – karöltve a sokasodó állami-önkormányzati feladatokkal – a modern városi székházakban is megteremtette az új feladatok új terét. Sőt, az új feladatok megvalósítása új szervezeti struktúrát is igényelt. E kettőnek – a feladatellátásnak és a végrehajtó szervezetnek – sajátos térigénye keletkezett: nagy(obb) hely, differenciáltabb térstruktúra, használhatóság, reprezentativitás. Mindezek részére a növekvő és a polgári önértéket tápláló magyarországi nagyvárosok – a kor közigazgatási modernizációjának eredményeképp született törvényhatósági jogú városok – igyekeztek új városházát építeni: olyat, amelyben ugyanúgy elfér a felduzzadt hivatali apparátus, mint a helyi hatalmat reprezentálni igyekvő városvezetés.

A feladatok, a szervezet és az építészeti tér éppen ezért ebben a sorrendben egyfajta leképeződést is jelentenek; ennél fogva az a megállapítás, hogy az új feladatok nyomán létrehozott szervezet tükröződik az ezeket kiszolgáló épületeken, talán mindenkinek egyértelmű. E tanulmány azonban arra törekszik, hogy megforduljon e megközelítés: az épületeken keresztül igyekszik láttatni a funkciót. Jelesül a törvényhatóságok városházái által megmutatni a szegényügyi igazgatás „helyzetét”.

E felvezető gondolatok nyomán már sejthetővé válik, hogy a tanulmány címében, a szegényügy „helye” szókapcsolatban az idézőjelnek üzenete van: a téma megközelítése kevésbé intézménytörténeti, inkább építészettörténeti. Arra kíván a feldolgozás rávilágítani, hogy a szegényügyi igazgatás mint helyi (községi, törvényhatósági) feladat, hol, azaz a törvényhatóságok városházi helyiségstruktúrájának mely részén kapott helyet, hol voltak találhatóak a szegényügyi hivatalok, s ez a helyszín milyen megítélést jelenthetett.

A kérdés megválaszolásához azonban elengedhetetlen a jogtörténeti meghatározás, hiszen a modernizálódó dualizmus kori államszervezet sajátja a jogintézményi, intézményi, szabályozástörténeti fejlődés ugyanúgy, mint

a közigazgatási feladatok „térnyerése”. Ekképp a tanulmány a jog(történet) és az építészet(történet) konglomerátumának egy újabb adalékát jelentheti.¹

2. A szegényügyről vázlatosan

A szegényügy „a társadalmi politika azon feladataival foglalkozik, amelyekkel a szegénységet [...] orvosolni, illetőleg megelőzni lehet. A szükséges intézkedések rendszerei igen különbözők [...] a) önkéntes vagy kötelező; b) egyházi, községi vagy állami; c) házi v. intézeti; d) megelőző vagy utólagos; e) állandó v. ideiglenes segélyezés” – áll a dualizmus korának egyik nagylexikonában.² A szócikk azt is részletezi, hogy a szegényügy szervezése az egyik legnehezebb társadalmi feladat, amelyet az állam kötelezettségeként kezelnek a legtöbb országban. A nehézségek miatt azonban az állami feladatellátás mellett szükséges a községi, egyházi és magán jótékonyági segélyezés. A „legtökéletesebb szegény-segélyezési rendszer minden esetre az,” amelynél az állami és községi feladatellátást ötvözik az egyházi és a magán eszközökkel.³

A szegényügyi feladatellátásnak többféle eszköze volt a korszakban. Jellemzően a nyílt és a zárt szegénygondozás kategóriáit különböztették meg. A nyílt rendszerbe a segélyezés, természetbeni vagy pénzben nyújtott támogatás, de akár engedélyezett alamizsnagyűjtés lehetőségei, eszközei tartoztak. A zárt rendszer az intézeti elhelyezést jelentette: a rászorulóknak számára szállást és ellátást biztosítottak.⁴

A szegényügy „helyét” keresve a városházák tereiben, a felvázolt feladatellátási lehetőségek közül az állam, de leginkább a község szerepét kell górcső alá venni. Ez tulajdonképpen a szegényügy közigazgatási megközelítését jelenti. Az idézett szócikkkel egy esztendőben, 1897-ben jelent meg Kmety Károly *A magyar közigazgatási jog kézikönyve* című munkája, amely jó támpontot ad annak definiálására, hogy mi a szegényügy közigazgatási meghatározása: „a szegényeknek közigazgatási gondozását a szegény segélyezés közigazgatási intézését jelenti”.⁵ Kmety meghatározását – a szegényügy jogtörténeti kutatásában az utóbbi években élen járó – Kovács-Szépvölgyi Enikő is idézi a *Szegényügy a dualizmusban* című tanulmányában,⁶ amelyben – felvezetendő a témát – a dualizmus korának szakirodalma⁷ alapján elválasztja egymástól a szegénység elkerülését célzó szociálpolitikát és a szegényügyet, valamint rávilágít a szegényügy intézésének rendszeti és büntetőjogi eszközeire is.⁸ Ez utóbbiak jelentősége a szegényügy „helyének” keresésében – kissé előrevetítve az alább tárgyalandókat – a törvényhatósági városi szervezeten belül a rendőrkapitányi hivatalhoz sorolt szegényügyi feladatellátást magyarázza, illetve azt is meg kell említeni, hogy e rendszeti-büntetőjogi megközelítésben a koldulást,⁹ csavargást,¹⁰ közveszélyes munkakerülést¹¹ mint tiltott tevékenységeket a „szegények” életmódjával hozták összefüggésbe.¹²

Amennyiben a jogszabályok szférájában keressük tovább a szegényekről való gondoskodás teendőjének címzettjeit, akkor a korszak közigazgatásának egyik „alaptör-

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; adjunktus ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID: 0000-0003-1366-6963

vényét”, a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikket kell szemrevételezni. A helyi közigazgatás alapegységeit rendező törvény értelmében, ha „a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna, a község a helyi viszonyokhoz képest gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat közsegély nélkül fentartani egyáltalában nem képesek”.¹³

A községi törvény 22. §-ának g) pontja a község (egyik) feladatává tette tehát a szegényügy kezelését, a 131. §-ából fent idézett rendelkezésből pedig kiolvasható, hogy a támogatandó szegényeket és a feladatellátót az ún. községi illetőség kötötte össze egymással.

A községi illetőség – ahogyan Pomogyi László fogalmaz – „a polgári korszak közigazgatásának egyik alapvető fogalomköre volt, amely leginkább a mai állandó lakóhelyhez volna hasonlítható. Akkortájt azonban az illetőség a szegényügyi igazgatás alapkategóriájaként is használatos volt”.¹⁴ Ez nemcsak az említett 1871. évi községi törvény rendelkezéseiből következett, hanem a törvény 1886. évi módosításából is, ugyanis e jogszabálynak a 21. § g) pontja ugyanúgy a község teendői közé sorolta a szegényügyet, valamint kötötte össze az illetőséggel az ellátást 145. §-ában.¹⁵

Ezen a ponton érdemes tisztázni azt, hogy mi értendő község alatt. Erre már az 1871. évi szabályozás egyértelműen választ ad, hiszen a törvény 1. §-a rögzíti, hogy a rendezett tanáccsal bíró városok, valamint az ún. nagy- és kisközségek tartoznak e közigazgatási kategóriába. Ugyanakkor – Pomogyi László munkája nyomán – azt is hangsúlyozni kell, hogy a szegényügy összefüggésében a község „a település szó szinonimájaként értendő (tehát a törvényhatósági jogú várost és a székesfővárost is magában foglalta), lévén valamennyi helység – emberek meghatározott csoportjára nézve – egyúttal illetőségi község is”.¹⁶ Ennek értelmében tehát a szorosán vett közigazgatási jogi kategóriát tágítani kell, s be kell emelni az „illetőségi községek” körébe a fővárost és a törvényhatósági joggal bíró városokat is. Az utóbbiak – tovább távolodva a közigazgatási fogalomhasználatától – a korszak „nagyvárosai” ugyanúgy ellátták (el kellett látniuk) a szegényügyi feladatokat illetőségi községként, mint az ország más települései. E tanulmány ezek, vagyis a törvényhatósági jogú városok székházai (hivatalrendszerében) keresi a szegényügy „helyét”. Ezért érdemes egy pillantást vetni a dualizmus kori törvényhatósági jogú városok és városházáinak jellegzetességeire is.

3. Városházák a törvényhatóságokban

A bevezetőben említett modernizáció, amely az osztrák-magyar kiegyezés utáni években indult meg, s tulajdonképpen folyamatosan sajátja volt a monarchia korszakának, a korszak elejétől kezdve azt eredményezte, hogy a közigazgatás szereplői – az ellátandó feladatok és ezek következtében a hivatali helyiségek számának értelmében – állandóan növekedtek. A teendők sokasodását ellenben

csak lassan követhette a fizikai tér bővülése, hiszen ahhoz átépítésre, bővítésre, végső soron pedig új székház építésére volt szükség.

A dualizmus kori közigazgatási modernizáció egyik kiemelkedő eleme a helyi és területi igazgatás új alapokra helyezése volt. Ennek alapját a *bírói hatalom gyakorlásáról* szóló 1869. évi IV. törvény cikk 1. §-a teremtette meg az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásának deklarálásával, valamint az ezt követően megalkotott törvények. Így az 1870. évi XLII. tc.,¹⁷ amely a középfokú, általános hatáskörű közhatóságokról, vagyis a törvényhatóságokról, valamint az 1871. évi XVIII. tc.,¹⁸ amely a helyi igazgatás alapját jelentő községekről rendelkezett.

Azonban a téma szempontjából – a jól ismert állam- és alkotmánytörténeti folyamatokba való elmélyedés helyett – a modernizáció, a struktúra átalakítása, a fejlődés és a feladatok sokasodása következtében előálló helyigény orvoslására újonnan épített törvényhatósági városházákra kell a fókuszot irányítani.

A tanulmány által vizsgált korszakban, a dualizmus időszakában huszonhat olyan törvényhatósági joggal rendelkező várost lehet említeni, amelyek huzamosabb ideig bírták e státust.¹⁹ Ezeknek felében, tizenhárom városban új városháza épült a dualizmus korszakában, de további ötben is jelentős átépítésre vagy bővítésre került sor.²⁰

A korszakban épült városházák jellegzetesek. Többféle megközelítésben is értékelhető építészeti kialakításuk. Egyrészt – a középkori hagyományokból táplálkozva – a helyi autonómia, a városi polgárság, a városi közélet és irányítás szimbolikus, s ebből adódóan reprezentatív épületei, a város tehetségének, tehetőségének és hatalmának a megjelenítői. Másrészt – leginkább a modernizált közigazgatás következtében – a helyi igazgatás épületei, s mint ilyenek, hivatali székházak, irodaházak, tehát a funkció a domináns ebben az aspektusban.²¹

Ez utóbbi alább, a szegényügy „helye” kapcsán bomlik ki e tanulmányban, míg a reprezentatív jellemzőkről itt érdemes néhány gondolatot felvetni.

A 19. század második felében épült városházák olyan tipikus középületek, amelyek kiemelkednek a városi épületek sorából. A feltűnőségüket nagyságuk, tömegalakításuk, homlokzati architektúrájuk egyaránt biztosítja, s ezen külső jellegzetességek mellett belsőépítészeti kialakításuk is meghatározó.

A városháza mint a település (sokszor) legnagyobb épülete a város fizikai és szellemi középpontjában, annak főterén – vagy adott esetben újonnan kialakított városközpontjában – helyezkedik el. A korszaknak, a historizmusnak, majd a 19–20. század fordulójának építészeti irányzatainak az eszköztárát felhasználva e székházakat hangsúlyos épületrészekkel komponálták meg. Így szinte minden esetben kiemelést kapott – ekképp a külső szemlélő számára is egyértelmű helyet foglalt el – a városi döntéshozó szervnek, a közgyűlésnek (törvényhatósági bizottságnak) az ülésterme. Ez a jellemzően középrizalitként formált elem az ugyancsak építészeti hangsúlyokat kapó főbejárat fölött foglalt helyet. Bár nem minden esetben, mégis tipikusan megjelenő épületrésze volt a nagy városházáknak a torony, amit már a korábbi időszakokban

is a világi és az egyházi hatalomnak a jelképeként használtak. Ez a vertikális építészeti tömegelem mindenképp kiemelte a városházát a többi (köz)épület sorából. A torony lététől függetlenül a városháza-épületek hangsúlyos, látványos kialakítású tetőzete is a monumentális megjelenést szolgálta.²²

A főbejáraton belépve látható volt, hogy a belső, központi tereket is a reprezentativitás jellemezte. Általánosan elmondható a korszak városházáiról az, hogy egy látványos térsorra fűzték fel a főbejárat–előcsarnok–díszlépcsőház–közgyűlési terem mozgási útvonalat, aminek következtében a városatyák, a városirányítás és a hozzájuk érkezők nemcsak a külső, hanem a belső kialakítás révén is érzékeltethették és érzékelhették a városi polgári öntudat nagyságát.²³

E reprezentatív térsorhoz közvetlenül kapcsolódtak a városvezetés (polgármester, a törvényhatósági jogú városi főispán, a városi tanács, különböző bizottságok) helyiségcsoportjai (elő- és fogadószobák, irodák, kisebb üléstermek). Ezekhez képest a hivatali helyiségek (különböző ügyosztályok, irodák, irattárak, kiszolgálóhelyiségek) azonban oldal- és hátsó traktusokban, magasabb emeleteken, mellékbejáratok és -lépcsők, oldalfolyosók mentén voltak megközelíthetőek.²⁴

Mindebből kiolvasható, hogy a (törvényhatósági) városházákon az egyes szervezeti egységek egyfajta hierarchikus rendben foglaltak helyet. A központi épületraktusban a kiemelt – irányító, döntéshozó – szervek, míg a mellékszárnyakban az egyes hivatalok irodahelyiségei.²⁵

4. A szegényügyi feladatellátás és a hivatali apparátus körvonalai

A szegényügy „helyének” nyomában ki kell térni a hivatali apparátus kérdéseire is, segítő megérteni a „helyeztet” ennek a helyi szociális feladatellátásnak.

A szegényügy vázlatos áttekintéséből kiderült, hogy a szegényekről való gondoskodás feladatait az illetőségi községek látták el. Ez mondhatni szubszidiárius jellegű volt, hiszen csak akkor jött szóba, ha a magánjótékonykodás nem tudta biztosítani a megélhetéshez szükséges minimális segítséget sem.²⁶ Mindebből következett, hogy a helyhatóságok nem fordítottak nagy összegeket a szegényügyre, sőt, a közigazgatási feladataik körében sem az elsődlegesek közé sorolták őket. Erre Forbáth Tivadar az 1908-ban megjelent munkájában is utalást tett akkor, amikor a „magyar különlegességként említhető szegényügyi referensekről” írt:

„Hazánkban, még pedig nemcsak vidéken, hanem a főváros kerületeiben is a legjobb esetben díjnokokra bizzák a szegényügy ellátását. Ezek az alsórangú hivatalnokok gondozzák a szegényeket, sőt ők hozzák meg vitás ügyekben rendszerint a jogerős ítéletet is, mert hiszen hazánkban még nem igen volt eset arra, hogy szegényügy az első fórumtól feljebb került volna.”²⁷

Az illetőségi községi szegénygondozás feladatát a századforduló előtt továbbalakították, ugyanis a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. tc. 8. §-a kiterjesztette az ellátási kötelezettséget a kórházakból és gyógyintézetekből elbocsátott gyógyíthatatlan betegekre és a gyógyíthatatlannak nyilvánított, de nem közveszélyes elmebetegekre, továbbá „az ártalmatlan hülyék, siketnémák, vakok, nyomorékok” körére, valamint a „hevenyfertőző” betegségek elleni védekezéshez természetben nyújtandó „szolgalmányok” biztosítására. Ugyanakkor országos betegápolási alapot is létrehozta (1. §), amely „kétségkívül enyhített a szegény vidékek településeinek gondjain, lényegi változást azonban nem hozott”.²⁸

Az 1898. évi XXI. törvénycikk 14. §-ának 5. pontja felhatalmazta a belügyminisztert, hogy rendeleti úton szabályozza a községek által gyakorlandó közsegélyezés módját. Ennek megfelelően 1899. május 19-én adta ki a miniszter (helyett Széll Ignác államtitkár) a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában az 51 000. számú, valamennyi törvényhatóságnak szóló körrendeletét.²⁹ Ebben a jogalkotó kiemelte, hogy az új szabályozás

„a községekre új terheket nem ró, hanem inkább csak a már fennálló törvények, úgymint az 1876:XIV., 1877:XX. és az 1886:XXII. törvénycikkekben lefektetett alapelveknek a szegény elhagyott egyének szóbanforgó csoportjára való alkalmazását célozza és oda törekszik, hogy a szóban levő törvényes rendelkezések foganatát a teendők tüzetes meghatározása által biztosítsa.”³⁰

Mellékletként kapcsolták a nevezett körrendelethez a közsegélyezés „módjára és mérvére” vonatkozó szabályrendeletet, amely alapján a község köteles volt törzskönyvet vezetni a közsegélyezésben részesülő szegényekről (3. §), akiknek ellátásáról „a községi előljáróság (rendezett tanácsú városok polgármestere, törvényhatósági városok rendőrfőkapitánya, székesfővárosi kerületi előljáróság) sürgősen” kellett, hogy intézkedjen. (4. §)

A vázolt rendelkezések és források alapján tehát látható, hogy a szegényügyi feladatokért a települési szervezetrendszerben a vezetők (községi előljárók, első tisztviselők) voltak felelősek (gyakoroltak felügyeletet), de a közvetlen (adminisztratív) feladatellátás a (törvényhatósági városok hivatalsszervezetében a rendőrkapitányi hivataloknál működő) szegényügyi előadók, referensek hatáskörébe tartozott. Forbáth Tivadar írja az előljárói feladatokkal kapcsolatban, hogy ha „egy képzetesebb ember ezt a tisztelet önként át akarja vállalni, úgy a felügyelettel ő bízható meg”, s hozzáteszi azt is, hogy „a községi és körorvosok is kötelesek a szegényeket időszakonként felkeresni és észleleteiket írásba foglaltan a községi előljáróhoz betérjeszteni”.³¹

A szegényügyi intézkedésekkel szemben jogorvoslattal a fősolgabíróhoz, az alispánhoz és a közigazgatási bizottsághoz lehetett fordulni. Ez a törvényhatósági jogú városok és Budapest székesfőváros esetében a tanács és a közigazgatási bizottság szerepkörét jelentette. Végül soron a közigazgatási bíróságnál lehetett panasszal élni.³²

Forbáth 1908-as munkájában kritikával illette a hazai szegényügyet, annak – mondhatni – „szegénységét”, a kevés ráfordítást, a magánjótékonyág előtérbe helyezését s az adminisztratív vetületét is, s újfent megjegyezte: „a szegényügyi közigazgatás közvetlen részét pedig még a fővárosban is írások és a legjobb esetben díjnokok látják el.”³³

Persze a nagyobb településeken (így a törvényhatósági jogú városokban) a szegényüggyel nem pusztán egykét hivatalnok foglalkozott. Több helyen szegényügyi ügyosztályokat³⁴ és bizottságokat állítottak,³⁵ amelyek időről időre összeültek. Ezek munkája, az ülések, a tárgyalások általában visszhangot kaptak a helyi sajtóban, hiszen a szociális gondoskodás kérdése a korszakban egyre inkább teret hódított a közgondolkodásban, a városok fejlettségének, tehetőségének egyfajta fokmérőjévé válhatott, ahogy erre például 1901 januárjában a *Szabadság* című nagyváradi lapban is utaltak:

„Hosszasabban írtunk már arról a tervezetről, amelylyel Nagyvárad város tanácsa a város szegény ügyét rendezni akarja. Dicséretére válik Nagyváradnak és vezetőinek ez a terv, amelynek megvalósítása nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Nagyváradból modern város legyen. A szegényügy rendezésével kapcsolatban, egy szegényügyi osztály felállítása is szükségessé vált.”³⁶

A nyilvánosság tájékoztatása azért is indokolt volt, mert a jótékonyági bevételek, adományok elszámolása igényelte ezt. Jó példa lehet erre a Pécsen 1899. január 15-én tartott szegényügyi bizottsági ülés, amelynek tárgya „az újróltdvözletek megváltása címén befolyt adományok összegének megállapítása és ez összeg hováfordításának elhatározása” volt.³⁷ Ugyanitt novemberben báró Fejérváry Imre főispán a városháza polgármesteri helyiségébe összehívta a városi tanács tagjait, hogy a pécsi szegényügyet „hivatalos és társadalmi uton együttesen” rendezzék.³⁸ Ezeknek az üléseknek a folyamánként – maradvány Pécsen – a polgármester, Majorossy Imre a városházi közgyűlési terembe hívta össze szegényügyi ülést, 1900. január 28-ra,³⁹ s ugyanide szólt a következő is, 1900 áprilisában, amikor az egyik apropót a már tárgyalt 1899. évi 51 000. számú belügyminiszeri körrendelet jelentette.⁴⁰

5. A szegényügy „helye”

Az említett tanácsi vagy szegényügyi bizottsági ülések jó alkalmat teremtettek arra, hogy a szegényügy kiléphessen a városházi hivatali szobákból, s a reprezentatív bizottsági és közgyűlési termekben is szó essen róla. Pedig a „rendes” helyük a városházák hivatali szárnyaiban volt. Mint például a – Pártos Gyula és Lechner Ödön tervei alapján

Felfelé és hátra vezető, elágazó útvonalak: a kecskeméti városháza reprezentatív előcsarnoka és díszlépcsője⁴³

1893 és 1896 között felépült – kecskeméti városházán is,⁴¹ amelynek térrendszere a korábban vázoltakat jól tükrözi: a főbejáraton belépve, a vesztibülön át a díszes, kétkarú, íves fölépcsőn keresztül az első emeleti közgyűlési terembe vezet az út. A város múltját és dicsőségét, s nem utolsósorban gazdagságát reprezentáló üléstermet két oldalról a bizottsági termék a főispán, illetve a polgármester hivatali helyiségei ölelik körbe, amelyek után – az épület oldalsó és hátsó traktusai irányában – a további hivatalok (elhelyezésükben is éreztetve a köztük lévő fontossági különbségeket) hierarchikusan követik egymást: jegyzők, ügyészség, mérnöki hivatal. Itt, a főszinten hiába is bolyonganánk a szép folyosókon, a célunkat, a szegényügy hivatalát nem találunk e „magasságokban”. Ezért le kell fáradni az alsóbb szintekre (miként a szegényeket is a társadalom „alsóbb szintjein” találjuk.)

A kecskeméti városháza földszinti hivatali beosztása egy tiszta képletet mutatott: a főbejárat balján az anyakönyvi hivatal, jobbán pedig a levéltár. Az épület két sarkán (ekkor) egy-egy gyógyszerár foglalt helyet – a székház rentabilitását biztosítandó. Hátról pedig két nagy egység: az adóhivatal, illetve a kapitányi hivatal. E kettő földszinti elhelyezkedését mindennapi szerepük, ügyfélforgalmuk is indokolta, kiváltképp az adóhivatalok esetében.

Végül itt (ahogy a korábban tárgyalt szervezeti kérdésekből is következik), a kapitányi hivatal irodái között, egy eldugott, belső szobasoron tűnik elő a cseléd és szegényügy felirat, az alkapitányi osztály részeként. A négy (három kisebb, egy nagyobb) szobából álló helyiségcsoport az épület délkeleti oldalbejárata mellett, a hátsó-oldalsó traktusban volt található.⁴²

A szegényekről való közigazgatási alapú gondoskodás helyzetéről, helyéről és megítéléséről nemcsak a városházi alaprajzok szisztémája, hanem a korabeli sajtó hírei is árulkodnak. Ezek közül érdemes két olyat idézni, amelyek egyúttal „térélménnyel” is szolgálnak, s segítenek elképzelni azt, hogy – a szegényügy szemüvegén keresztül nézve – milyenek voltak a városházák mint hivatali épületek a korszakban.

Az egyik hír a tanulmány által vizsgált kor, a dualizmus utolsó harmadából származik, s – bár sarkított a példa, és nem véletlenül jelent meg, de talán – jól érzékelteti azt, hogy a szegényekkel és ügyekkel miként bántak a hivatali életben. A *Vásárhelyi Reggeli Ujság* 1908. szeptember 29-i számában írt arról az esetről – *Az öregember kálváriája – Betört orr, véres lépcső – Jelenet a városházán* hangzatos címekekkel –, amely Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város székházában történt meg egy nappal korábban:

„Hétfőn reggel 8 órakor, midőn a városházán élénkület kezdett a forrongás s az ügyes-bajos emberek csoportja ostromolni kezdé a hivatali ajtókat, a fölépcsőnél megjelölhetők voltak tanúi az emberek.

Egy fehér hajú, megtört, öreg ember négykézláb csúszott be a kapun s mászott fel a márványlépcsőkön. Gyenge karú, vézna öregasszony támogatta, biztatgatta az öreget.

– Még egy kicsit, mindjárt fent leszünk!

Az öreg nagy erőfeszítéssel igyekezett föl, de két karja kibicsaklott s ő arczával a kőlépcső élére bukott. Azonnal megeredt az orra vére...

A rendőrök megfogták az embert s a közgyűlési teremhez vezető lépcsőre ültették, azután kikérdezték, hogy hova igyekszik.

– Föl az árvaszékhez! felelt nyögve az ember.

– Mit akar ottan?

– Hivattak a segítség irányában!

Kiderült azután, hogy a legkisebb segélyezés dolgában valóságos kálváriát járatnak az erőtelen, tehetetlen, nyomorék emberrel.

Tóth Pál a neve, a 79-ik év terhe roskad a vállaira. Kint lakik Újvároson, a Csomorkányi-utca 2. számú háznál. Gyermekei vannak ugyan, de mind a más szolgálja és családját is csak szegényesen tudja eltartani, így az öreg teljesen a város segélyére szorult.

Kapott is segélyt, napi 10 fillért, azonban három hónappal ezelőtt lehúzták a segélyesek közül. Ugyanis szegényvizitáció volt a mázsaháznál, az öreget is megidéztek, de csúszva nem tudta megtenni idejében az utat s mikorra a mázsaházhoz ért, már akkor szólították s többé nem álltak szóba vele...

Most ezért kell neki hetenként 2–3-szor megtenni az utat Újvárostól a városházáig. Ez a tény.

Nem akarjuk kommentárral kíséni az esetet, de mégis csodálkozunk azon, hogy a szegényügyet ily ridegen kezelik. Szív kell ehhez urak, csak egy kevés szív és nagyobb érdeklődés. Ismerünk mi igen sok olyan egyént, aki érdemtelenül kap 10–16 koronát havonta. Tudjuk, hogy vannak kopogó léptekkel járó, kendőzött arcú rimák, akik élnek világukat, fattyakat vetnek, színházba járnak s a város tartja őket. Az ilyen szerencsétlen, nyomorék ember pedig féreg módjára megalázva, hason csúszva kénytelen tízszer megmászni az újvárosi utat 10 fillér segélyért...⁴⁴

A városházi „térélmény” és a szegényügy „helyének” érzékeltetésére a második sajtóhír későbbiről, a két világháború közötti korszakból származik, s egy dél-dunántúli városba, Kaposvárra kalauzol, ami ugyan a polgári időszakban nem bírt törvényhatósági joggal,⁴⁵ de mint a szegényügyet ellátó település, a példák sorában megemlíthető. Az időszakkal kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy „1931. november 1-jétől az illetőségi község helyett a lakóhely viselte a szegényellátás költségeit”,⁴⁶ ami ugyanakkor nem változtatott azon, hogy miként is tekintettek a hivatali épületben a szegényügyi ellátásra és az „ügyfelekre”. A *Somogyi Ujság* 1933. május 17-i számában adott hírt arról, hogy a kaposvári városházán – miután a múzeumot kiköltöztették onnan – egyes hivatalok áthelyezésére kerül sor. A helyi újság ebben az esetben is sokat sejtető módon, a *Sok gondot okoz a szegényügyi hivatal elhelyezése* alcímmel közölte a hírt:

„Vétek György dr polgármester Lehotzky Brúnó dr polgármesterhelyettes, főjegyző kíséretében kedden délelben megsejmelte a költözködő Múzeum eddigi

helyiségeit és egyben a városháza másodemeleti hivatalhelyiségeit is, miután a Múzeum kiköltözködésével magyaránú hivataláthelyezésekre kerül sor.

A polgármester még a déli órákban tanácskozást tartott a hivatalok vezetőivel is a hivatalelhelyezések kérdésében, de végleges döntést nem sikerült hozni.

Egyelőre az biztos, hogy a városházán levő Zeneiskola átköltözik a megüresedett vámhivatal két nagy helyiségébe. Sok gondot okoz a szegényügyi hivatalnak lehetőleg a városházáról való kihelyezése. A polgármester ugyanis a szegényügyi hivatal elhelyezését úgy akarja megoldani, hogy a szegényügyi hivatal látogató felek ne tartózkodhassanak a városháza összes folyosóin, legtöbbször minden ok és cél nélkül, mint a közelmúltban. [...]”⁴⁷

A kaposvári sajtóhírből vett idézet utolsó mondata tehát azt sugallja, hogy a szegényügy jelenléte a városi hivatali épületben valamifajta kellemetlenséggel járt. Ezt kimondani, elemezni, részletezni mindenkor kényes feladat, mégis valahol érzékelhető. S ezzel együtt érzékelhető az is, hogy a szegényügyi hivatalokat „eldugták” a városházán, az épület olyan részein kaptak helyet, amelyek magasabb emeleten (első vagy második),⁴⁸ de hátul, vagy éppen földszinten, azonban a főbejáratától távol esően, akár mellékbejáraton és -lépcsőn keresztül megközelíthető módon. Ez az elhelyezés mindenképp szimbolikus, jelzi a „helyét” a szegényügynek a városi hivatali rendszerben.

6. Összegzés

A tanulmány új megközelítésben: a törvényhatósági jogú városok városházáinak építészeti kialakítása, alaprajzi struktúrája tükrében tárgyalja a dualizmus korának sze-

gényügyét, s így láttatja a korszakban formálódó helyi igazgatásban elfoglalt (szimbolikus) helyét, helyzetét.

A szegények „közigazgatási” gondozása, a szegényügy, a jogszabályi rendelkezések nyomán a magánjótékonyk mellett szubszidiáriussá vált, s az állami helyett a települési feladatellátás vált dominánssá. A jogalkotó a községek feladataként határozta meg a szegényügy intézését, s ennek alapjává a községi illetőséget tette. Ekképpen a szegénygondozás feladatait az ún. illetőségi községek látták el, amelyek körébe a közigazgatási értelemben vett községeken (kis- és nagyközségek, rendezett tanácsú városok) túl a székesfőváros és a törvényhatósági joggal felruházott városok is beletartoztak.

A korszak változásainak következtében, a felduzzadó közigazgatás térszükségeit kielégítendő, több törvényhatósági jogú város is új székházat épített. Ezek a hivatali épületek hierarchikus rendben adtak helyet a különböző városi szervezeti egységeknek: a politikai-irányítási szervek kiemelt, az egyéb adminisztratív szervek alárendelt részeivé váltak a városházák térstruktúrájának.

A jogszabályi rendezésből és a helyi igazgatási gyakorlatból következően a szegényügy a helyi igazgatásban nem a kiemelt fontosságú feladatok közé tartozott. Erről a városházi elhelyezés is árulkodott: a rendészeti szemléletet erősítő kapitányi hivatalhoz való rendelés, az egyik szegényügyi referensre bízott hivatali feladatellátás, a szűkös helyiségekbe, hátsó, oldalsó szárnyakba helyezés és a nehéz megközelíthetőség. Mindezt a tanulmányban bemutatott korabeli példák, a kecskeméti elhelyezés, a sajtóban hangzatosan tárlt hódmezővásárhelyi városházi baleset, a kaposvári polgármesteri hozzáállás, valamint az idézett szakirodalmi megállapítások is alátámasztják.

A szegényügynek ez a „mostoha helyzete” természetesen nem az épületekből következett, épp fordítva: a szegényügy súlya miatt nem váltak e hivatali egységek nagyvonalúbbakká.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Der „Ort“ des Armenwesens in den Munizipalen in Zeiten des Dualismus

(Zusammenfassung)

Die Studie gibt einen Überblick über das Armenwesen in Ungarn während der Zeit des Dualismus (1867–1918). Die Studie untersucht das Thema in erster Linie in einem symbolischen Ansatz: sie konzentriert sich auf die architektonische Gestaltung der Verwaltungsgebäude der sog. Städte mit Munizipalrecht und zielt darauf ab, den „Ort“, die Situation und die Wahrnehmung des Armenwesens des Zeitraums zu zeigen.

Die in der Studie vorgestellten architektonischen Beispiele und einige zitierte Presseberichte sowie die Erkenntnisse aus der Fachliteratur zeigen, dass Armenwesen nicht die wichtigste lokale Aufgabe war. Infolge

gesetzlicher Bestimmungen wurde es der privaten Wohltätigkeit untergeordnet, und entscheidend war nicht die Zuständigkeit des Staates, sondern die Verantwortung der Gemeinden, die sog. „Wohnsitzgemeinden“. Gleichzeitig war es jedoch keine Priorität für die lokale Verwaltung, wie die Unterbringung der Verwaltung zeigt: die Zuordnung zu einem Hauptmannsbüro, das den Ansatz der Strafverfolgung verstärkte, die Zuweisung von Büroaufgaben an einen oder zwei Armenwesensbeamte, die beengten Platzverhältnisse in den Rathäusern, die Platzierung in dem Hinter- und Seitenflügel und die schwierige Zugänglichkeit.

The “Place” of the Poor Law in the Municipalities in Times of Dualism

(Abstract)

The study provides an overview of the poor law system in Hungary during the period of dualism (1867–1918). The study examines the topic primarily in a symbolic approach: it focuses on the architectural design of the administrative buildings of the so-called towns with municipal rights and aims to show the “place”, situation and perception of the poor law of the period.

The architectural examples presented in the study and some of the press reports cited, as well as the findings from the specialised literature, show that poor law was not the most important local task. As a result of legal

regulations, it was subordinated to private charity, and instead of state responsibility, communal responsibility, which was the responsibility of the so-called “communities of residence”, became dominant. At the same time, however, it was also not a priority for the local administration, as the placement of the administration shows: the assignment to a captain’s office, which reinforced the police approach, the assignment of office duties to one or two poor law officers, the cramped conditions in the city halls, the placement in the back and side wings and the difficult accessibility.

Jegyzetek

- ¹ Vö. pl. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Anyakönyvezés térben és időben: az állami anyakönyvezés bevezetése és építészeti hatásai a dualizmus korában. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 193–204. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Fordulatok a pesti Új Városháza létesítésében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás.* (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024a. Gondolat Kiadó, 63–80. p.
- ² ZIGÁNY Zoltán: Szegényügy [szócikk]. In *A Pallas nagy lexikona.* 15. k. Budapest, 1897. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 510. p.
- ³ Uo.
- ⁴ Vö. Szegényügy [szócikk]. In *Révai nagy lexikona.* 17. k. Budapest, 1925. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 441–442. p.
- ⁵ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve.* Budapest, 1897. Politzer Zsigmond, 400. p.
- ⁶ SZÉPVÖLGYI Enikő: Szegényügy a dualizmusban. In SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM (szerk.): *Új Nemzeti Kiválóság Program 2019/2020 Tanulmánykötet.* Győr, 2020. Széchenyi István Egyetem, 153–161. p. A témához l. még a szerzőtől SZÉPVÖLGYI Enikő: A szegényügy dualizmus kori rendezése, a községi illetőség jelentősége. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 81–88. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: A dualizmus kori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései. *Jog Állam Politika*, 2020. 3. sz. 105. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: The Role of the State in Child Protection in Hungary during the Period of the Austro-Hungarian Monarchy. In TAUCHEN, Jaromir – KOLUMBER, David (ed.): *Edge of Tomorrow. The Next Generation of Legal Historians and Romanist.* Brno, 2022. Masaryk University Press, 182–183. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-11>; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon. Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján.* (Doktori értekezés) Győr, 2024. Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 69. p.
- ⁷ Vö. HILSCHER Rezső: Szociálpolitika, szegényügy és jótékonyosság. SZEGÉNYÜGY, 1917. 1. sz. 3. p; FORBÁTH Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez.* Budapest, 1908. Márkus Samu könyvnyomdája, 9–11. p.
- ⁸ Vö. SZÉPVÖLGYI 2020. 153–154. p.
- ⁹ Ehhez l. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „Szegény a koldus, ha király is a neve” Koldulás és bírói gyakorlata a KBTk. tükrében. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 38–57. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2020.3.3>; Kocsis Attila: A koldulás helyi szintű kezelése Magyarországon a dualizmus korában. *Aetas*, 2010. 1. sz. 5–23. p.
- ¹⁰ Vö. 1879. évi XL. tc. *a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.* 62–68. §.
- ¹¹ Vö. 1913. évi XXI. tc. *a közveszélyes munkakerülőkről.*
- ¹² Ennek már a múltba mélyen visszanyúló gyökerei vannak. A szegénység, csavargás, koldulás és ezeknek kezelését érintő egyház- és társadalomkritikáról l. RIGÓ Balázs: *A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509–1523).* Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 293–300. p. L. még MEZEY Barna: A szegénység kezelésének rendszertípusai a középkorban. In GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán (szerk.): *Tanulmányok „A rendszert kultúrája – kultúrált rendszert” című tudományos konferenciáról.* Pécs, 2009. Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 115–134. p.; MEZEY Barna: A munkaethosz és a szegényrendszert kriminalizálódása. *Börtönügyi Szemle*, 2009. 3. sz. 1–20. p.; NAGY Janka Teodóra: Tápláló- és gyógyítóházak: az egészség- és szegényügyi igazgatás kezdetei Tolna megyében. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére.* Pécs, 2016. Publikon Kiadó, 201. p.; NAGY Janka Teodóra: Adatok a szegényügyi igazgatás kezdeteihez. In LAKNER Zoltán Lehel (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény.* Pécs–Budapest, 2020. Szociális Igazgatók és Szakemberek Magyarországi Egyesülete, 123. p.; PERES Zsuzsanna: A szociális jellegű társadalmi gondoskodás megjelenési formái Magyarországon a kezdetektől a II. világháború végéig. *Opuscula Civilia*, 2023. 6. sz. 15–16. p.
- ¹³ 1871. évi XVIII. tc. *a községek rendezéséről.* 131. §.
- ¹⁴ POMOGYI László: *Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon.* (Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványa Bibliotheca Iuridica Publicationes Chathedrarum 7.) Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 7. p. L. még továbbá POMOGYI László: A polgári kori szegényügyi igazgatás alapintézménye – a községi illetőség (I). *Esély*, 1994. 4. sz. 98–106. p.; SZÉPVÖLGYI 2019. 84–86. p.
- ¹⁵ 1886. évi XXIII. tc. *a községekről.* 21., 145. §. L. még CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 127–128. p.
- ¹⁶ POMOGYI 2001. 7. p. L. még az 1875. évi XXXV. törvénycikk a *községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk némely §-ai*

- nak a szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott városokra való kiterjesztéséről. A jogszabály 1. §-ában a szegényügyre vonatkozó 1871. évi rendelkezéseket kiterjesztette a címben megjelölt várostípusokra is.
- ¹⁷ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről.
- ¹⁸ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.
- ¹⁹ A székesfőváros, Budapest mellett törvényhatósági joggal bírt az 1867 és 1918 közötti időszakban Arad sz. kir. (1876–1920); Baja (1873–1950); Debrecen sz. kir. (1876–1950); Győr sz. kir. (1876–1950); Hódmezővásárhely (1873–1950); Kassa sz. kir. (1876–1920, 1938–1945); Kecskemét (1870–1950); Kolozsvár sz. kir. (1876–1920, 1940–1945); Komárom sz. kir. (1876–1920, 1938–1945); Marosvásárhely sz. kir. (1876–1920, 1940–1945); Miskolc (1909–1950); Nagyvárád (1870–1920, 1940–1945); Pancsova (1873–1920); Pécs sz. kir. (1876–1950); Pozsony sz. kir. (1876–1920); Selmec- és Béalánya sz. kir. (1876–1920); Sopron sz. kir. (1876–1950); Szabadka sz. kir. (1876–1920, 1941–1945); Szatmárnémeti sz. kir. (1876–1920, 1940–1945); Szeged sz. kir. (1876–1950); Székesfehérvár sz. kir. (1876–1950); Temesvár sz. kir. (1876–1920); Újvidék sz. kir. (1876–1920, 1941–1945); Versec (1870–1920); Zombor sz. kir. (1876–1920, 1941–1945).
- ²⁰ Új épületet emeltek a következő városokban: Pest/Budapest (1870–1875), Arad (1874–1877), Szeged (1882–1883), Szatmárnémeti (1889–1891), Hódmezővásárhely (1892–1894), Újvidék (1893–1895), Kecskemét (1893–1897), Sopron (1893–1896), Győr (1896–1900), Nagyvárád (1902–1904), Pécs (1905–1907), Marosvásárhely (1906–1907), Szabadka (1908–1912). Csak pályázat volt, de nem épült új városháza: Debrecen (1894), Kolozsvár (1910). Átépítésre, illetve bővítésre került sor: Komárom (1875), Baja (1896–1898), Pozsony (1910–1912). Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *A törvényhatósági jogú városok városházái a dualizmus korában.* (Doktori értekezés) Budapest, 2024b. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Csonka Pál Doktori Iskola, 15. p. <http://hdl.handle.net/10890/55166>.
- ²¹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020b. Gondolat Kiadó, 560–603. p.
- ²² MEGYERI-PÁLFFI 2024b. 7–12., 56–64. p.
- ²³ Uo. 65–66. p.
- ²⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – MARÓTYZ Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, 2022. 1–2. sz. 91–128. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2021.00012>.
- ²⁵ MEGYERI-PÁLFFI 2024b. 96. p.
- ²⁶ Vö. 1886. évi XXII. tc. 145–146. §.
- ²⁷ FORBÁTH 1908. 44–46. p.
- ²⁸ POMOGYI 2001. 105. p.
- ²⁹ A m. kir. belügyminister 1899. évi 51.000. számú kőrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára.* 1899. 991–1000. p.
- ³⁰ Uo. 991. p.
- ³¹ FORBÁTH 1908. 47. p.
- ³² Uo. 54–55. p.
- ³³ FORBÁTH 1908. 53. p.
- ³⁴ Budapesten az ún. Központi Városházán működött a fővárosi Közjótékonyági ügyosztály, amelynek ügykörébe az általános szegényügy is beletartozott. Vö. *Magyarország tisztí cím- és névtára.* 1904. 123. p. L. még MELINZ, Gerhard – ZIMMERMANN, Susan: A szegényügy „szerves” fejlődése vagy radikális szociális reform? Kommunális közjótékonyosság Budapesten és Bécsben (1873–1914). *Aetas*, 1994. 3. sz. 40., 46. p.
- ³⁵ Pl. a törvényhatósági joggal nem bíró Esztergomban is. Vö. A szegényügyi bizottság... *Esztergom és Vidéke*, 1899. (március 16.) 22. sz. 3. p. Székesfehérváron pedig „agg- és szegényügyi bizottság” működött. Vö. Az agg- és szegényügyi-bizottság... *Székesfehérvár és Vidéke*, 1902. (október 11.) 121. sz. 4. p.
- ³⁶ Szegényügyosztály Nagyvárádon. *Szabadság*, 1901. (január 3.) 3. sz. 3. p.
- ³⁷ A városi szegényügyi bizottság... *Pécsi Figyelő*, 1899. (január 15.) 12. sz. 4. p.
- ³⁸ A szegényügy rendezése. *Pécsi Figyelő*, 1899. (november 3.) 251. sz. 4. p.
- ³⁹ A szegényügy rendezése. *Pécsi Napló*, 1900. (január 27.) 21. sz. 4. p.
- ⁴⁰ Vö. A város szegényügyi bizottsága... *Pécsi Napló*, 1900. (április 27.) 96. sz. 3. p. L. még e kérdéskörhöz Budapesttel kapcsolatban Szegény-politika. *Budapesti Hírlap*, 1900. (szeptember 2.) 240. sz. 10. p.
- ⁴¹ A városházához I. BRUNNER Attila: *Magyarországi és magyar városházák.* Budapest, 2023. Holnap Kiadó, 110–111., 137–142. p.; ifj. GYERGÁDESZ László: „az alföldi magyarságnak egyik diadalemléke” – A kecskeméti városháza. Pillanatkép. *Hírös História*, 2019. tavasz, 6–17. p.; SISA József: A kecskeméti városháza. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészeti és iparművészet.* Budapest, 2013. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 471–474. p.; SÜMEGI György: *A kecskeméti városháza.* Kecskemét, 1996. Kecskeméti Lapok Kft.; SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: Kecskemét városépítő polgármesterei. Lestár Péter, Kada Elek, Sándor István. In BRUNNER Attila – MÉSZÁROS Márta – VERESS Dániel (szerk.): *Szeccszó az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet-és várostörténetéről.* Kiskunfélegyháza, 2017. Kiskun Múzeum, 208–225. p.; MEGYERI-PÁLFFI 2024b. 28–29. p.
- ⁴² Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára XV.15.a. Kecskeméti épületek tervrajzai. 185.7. földszint, 185.8. első emelet; Budapest Főváros Levéltára XV.17.i.1. PM118/1–7. Kecskemét, városháza. A megvalósult épület terveit közlik továbbá SIMON Magdolna: Tervek és épületek. Kecskemét építészete a századfordulón a Bács-Kiskun Megyei Levéltár tervanyagának tükrében. In BÁNSZKY Pál – SZTRINKÓ István (szerk.): *Cumania 8.* (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve) Kecskemét, 1984. 13–56. p.; TÁNCZOS-SZABÓ Ágota: A „nyomorúság háztól” a „szeccszó gyöngyszeméig”. A kecskeméti városháza története. *Múltbanéző*, 13. 2018. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_13_6; *A városháza titkai.* MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára Virtuális Kiállításai. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/a_varoshaza_titkai.
- ⁴³ Kép forrása: A kecskeméti új városház főlavatása. *Vásárnapi Ujság*, 1898. (január 2.) 1. sz. 7. p., Arcanum Újságok.
- ⁴⁴ Az öregember kálváriája. *Vásárhelyi Reggeli Ujság*, 1908. (szeptember 29.) 262. sz. 1. p.
- ⁴⁵ Kaposvár 1945 és 1950 között volt törvényhatósági jogú város.
- ⁴⁶ POMOGYI 2001. 123. p. A változás a nyilvános betegápolás, az állami gyermekvédelem és a szegényellátás költségeinek fedezéséről szóló 6000/1931. M. E. sz. rendelet nyomán következett be.
- ⁴⁷ Hivatal áthelyezések lesznek a múzeum elköltözése után a városházán. *Somogyi Ujság*, 1933. (május 17.) 111. sz. 3. p.
- ⁴⁸ Ifj. Rimanóczy Kálmán 1900-as tervei szerint a nagyváradi városházában a második emeleten kapott helyet a „szegényügyosztály”. Vö. A városház építése. *Nagyváradi Napló*, 1900. (július 5.) 152. sz. 3–4. p.

